

ISSN: 2458-7508

ilahiyyat

tetkikleri dergisi

Journal of İlahiyat Researches

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ

YIL: 2017 | SAYI: 47
ERZURUM

Hakîm es-Semerkindî'nin "es-Sevâdü'l-A'zam" İsimli Eseri Bağlamında Mâtürîdî Akâid Eserlerinde Fikhî Konulara Yer Verilmesinin Muhtemel Nedenleri

Murat AKIN*

ÖZ

Hicri I ve II. asırlarda meydana gelen bir takım olaylar, Müslümanların düşünce dünyalarına da bazı tartışmaları beraberinde getirmiştir. Tartışmalı ortamın gerektirdiği sahih bir inanç sisteminin ortaya konulması, akâid türü metinlerin yazılmasına sebep olmuştur. Mâtürîdî ekolünde, Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin Fıkhü'l-ekber'i ile başlatılan bu tür metinler içerisinde Hakîm es-Semerkindî (ö. 324/953)'nin es-Sevâdü'l-a'zam'ı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu metnin ayırt edici özelliği ise akâid eseri olmasına rağmen içerisinde birçok fikhî meseleler barındırmasıdır. Genelde akâid metinlerinde özelden de es-Sevâdü'l-a'zam isimli eserde fikhî meselelerin yer almasının muhtemel sebeplerini incelemeye yönelik olan bu çalışmada; Akâid ve fıkıh arasındaki sağlam ilişki, müellifin hanefi-matürîdî geleneğine bağlılığı, muhalif fırkaların görüşlerine tepkisel bir söylem ve dönemin güncel sorunlarına cevap bulma gayesi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akâid, Fıkıh, Mâtürîdî, Semerkindî, es-Sevâdü'l-a'zam,

ABSTRACT

The Probable Reasons of the Presence of Issues Concerning Fiqh in The Maturidi Doctrine in The Context of Hakim as-Samarqandi's Work Titled as-Savadu al-A'zam

Some developments in the first and second century of the hijri calendar, caused to some theoretical debates among Muslims. The need for an authentic faith system paved the way for the writing of Islamic dogmas. Hakim as-Samarqandi's (d. 324/953) es-sevadu al-a'zam takes an important place among such kind of studies which was started by Abu Hanifa's (d. 150/767) Fiqhu'l-Akbar. The distinguishing feature of this study is its inclusion of many Islamic law issues. This article examines the causes of presence of Islamic law issues, generally in theological works, especially in as-Savadu al-a'zam. In the article solid connection between Islamic law and Islamic doctrines, the commitment of the author to Hanafi-Maturidi tradition, a reactional discourse against the opposing parties and the aim to find answers for the problems of the time will be examined.

Keywords: Aqid, Islamic law, Maturidi, Samarqandi, as-Savadu al-a'zam

* Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam Anabilim Dalı (makin119@hotmail.co.uk).

Giriş

Çalışmamıza konu edindiğimiz kitabın musannifi Hakîm es-Semerkandî şeklinde tanınmakla beraber, asıl ismi Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkandî'dir. Doğduğu yere nispetle Semerkandî ve verdiği isabetli kararlarından veya tasavvufi birtakım hikmetli davranışlarından dolayı da Hakîm nitelermelerinden oluşmaktadır. Kesin olmamakla birlikte H. 260 yılında Semerkant'ta doğduğu ve yine Semerkant'ta H. 342/M. 952 yılında vefat ettiği belirtilmektedir.¹

Ebü Mansur el-Matürîdî (ö. 333/944)'nin talebesi olduğunu, ondan fıkıh ve kelâm dersleri aldığını belirten çalışmalar olmakla beraber² aynı dönemde yaşamış benzer fikriyata sahip iki arkadaş olarak ifade edilmesi gerektiğini söyleyen çalışmalar da bulunmaktadır.³ Fakat ikisi arasında sağlam bir bağın olduğunu kendilerinden sonra Matürîdî ekolünün önemli bir âlimi olan Ebü'l-Muin en-Nesefî (ö. 508/1115)'den öğreniyoruz. Hatta Hakîm es-Semerkandî'nin Matürîdî'nin mezar taşına; "Burası hayatını ilme adayan, gücünü ilmin yaygınlaşması ve başkalarına intikal etmesi yolunda harcayan, ömrünün meyveleri olan ve hepsi de övgüyle anılmaya lâyık pek çok eserin (talebe ve kitap) sahibinin mezarıdır"⁴ ifadelerini yazdırmak istemesi bunun en güzel delilidir.

Hakîm es-Semerkandî'nin farklı eserleri olmakla beraber en çok bilinen ve tanınan kitabı *es-Sevâdü'l-a'zam*'dır. Kâtip Çelebi de eserin müellifi olarak Semerkandî'yi göstermektedir.⁵ Matürîdî ekolünün başlangıç dönemi eserleri içerisinde önemli bir yer tutan bu kitap, yazıldığı dönemde Sâmânîler'in resmi akidesi olarak kabul edilmiştir.⁶ "Ezici çoğunluk" anlamına gelen bu eserde altmış iki madde ile Ehl-i Sünnetin akideleri sıralanmaktadır. Kitabın müellifi "kurtuluşa erenler bu inançlara sahip olmalıdır" diyerek çalışmasının önemine vurgu yapmaktadır.⁷ Eserin farklı baskılarının yanında Farsça, İngilizce⁸ ve Türkçe çevirileri de bulunmaktadır.⁹ Akâid metni olarak kabul edilen bu eser, uzun dönem medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Kısaca akâid türü eserlerin yazıldığı serencamı hatırlamamız gerekirse; Peygamberin vefatından sonra halifeler döneminde yapılan fetihlerle oluşan düşünce dünyasındaki

- 1 Hakîm es-Semerkandî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz.: Kâtip Çelebi, Hâcî Hâlife/Mustafa b. Abdillâh, *Keşfü'z-Zunûn*, İstanbul 1943, II/1008; Sezgin, Fuad, GAS, *Tarihu't-türâsi'l-arabi*, Arapçaya çev. Mahmut Fehmi Hicazî, S. Arabistan 1411/1991, C. I, s. 30; Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yay., İstanbul 2014, s. 127; Can, Mustafa, "Hakîm es-Semerkandî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 194.
- 2 Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Maturîdî ve Maturîdilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008, s. 47; Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 127.
- 3 Can, a.g.m., XV, 194.
- 4 en-Nesefî, Ebü'l-Muin Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-edille fi usûl'id-Dîn*, Tah. Hüseyin Atay, TDV Yay., Ankara 2004, I/472.
- 5 Kâtip Çelebi, a.g.e., II/1008.
- 6 Can, a.g.m., XV, 195.
- 7 es-Semerkandî, Hakîm, *es-Sevâdü'l-a'zam*, Mektebetü Yâsin, İstanbul tsz., s. 7.
- 8 Rudolph, Ulrich, *Semerkant'ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Maturîdî*, çev. Özcan Taşçı, Litera Yay., İstanbul 2016, s. 175, 178.
- 9 es-Semerkandî, Ebü'l-Kâsım el-Hakîm, *es-Sevâdü'l-a'zamTercümesi*, çev. Talha Alp, Yasin Yay., İstanbul 2004.

gelişmeler, bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Başta kader konusu olmak üzere Allah'ın sıfatları ve insanın özgürlüğü gibi meseleler tartışılmaya başlanmıştır. Bunun neticesinde hicri I ve II. asırlarda bir takım gruplar sahneye çıkmaya başladı. Böyle bir ortam, sahih bir inanç sisteminin ortaya konulmasını gerektirdi. Böylece akâid türü eserler yazılmaya başlandı.

Genelde Hanefî-Matürîdî geleneğinde akâid türü eserlerin yazılması Ebû Hanîfe (ö. 150/767)'nin *Fikhü'l-ekber*'i ile başlatılır.¹⁰ Daha sonraları Ebü'l-Cafer et-Tahavî (ö. 321/933)'nin *Akîdetü't-Tahâvî'si*¹¹, Hakîm es-Semerkindî (ö. 324/953)'nin *es-Sevâdü'l-a'zam*'ı, Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983)'nin *el-Akîde'si* ve Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142)'nin *Akâidü'n-Nesefî'si*¹² ile devam etmiştir.

Çalışmamızın da konusunu teşkil eden *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın diğer akâid metinlerinden birçok farklı yönü bulunmaktadır. Konular belli bir plan ve düzen içerisinde olmayıp dağınık bir görüntü arz etmektedir. Akâid risaleleri genellikle özet halinde olup deliller zikredilmeden konular takrir edildiğinden her konunun dayandığı ayet ve hadisler üzerinde durulmaz. Mesela *Fikhü'l-ekber*'de üç ayet *Akâidü'n-Nesefî*'de ise bir ayet delil olarak kullanılmıştır.¹³ Fakat *es-Sevâdü'l-a'zam*'a bakıldığında ele aldığı konuların hemen hemen hepsinde ayet, hadis hatta sahabe sözü ve çeşitli İslâm âlimlerinin görüşleri zikredilmektedir. Bundan dolayıdır ki eser diğer akâid metinlerine nazaran daha hacimlidir.

Metnin en önemli ayırt edici özelliği ise bir akâid eseri olmasına rağmen içerisinde fikhî konuları barındırmasıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla eserde dokuz ana başlıkta sadece fikhî konular incelenmiştir. Bu konular Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda ele alınmıştır. Ayrıca altı başlıkta ise bir itikâdi konu olmamasına rağmen imamet ve buna bağlı olarak sahabenin fazileti gibi konular sıralanmıştır. Nihayetinde on beş konuda fikhî mülâhazalar incelendiği görülmektedir. Ele alınan konuları şöyle sıralayabiliriz:

- Her iyi veya günahkârın arkasında namazı kılmanın caiz olması¹⁴
- Kible ehlinden büyük ve küçük her bireyin cenaze namazının kılınacağı¹⁵
- Savaş ve barış halinde mestler üzerine meshetmenin caiz olduğu¹⁶

10 Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, s. 125; Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, Trc. Mustafa Öz, (İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde), İstanbul 2015, s. 44, 49.

11 et-Tahavî, Ebû Cafer, *Akîdetü't-Tahaviyye*, (Bâbertî'nin *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâvî'si* içerisinde), Dârü'l-Beyrût, Beyrut 1430/2009.

12 en-Nesefî, Ömer, *Akâidü'n-Nesefî*, (Taftazânî'nin *Şerhu'l-akâid*'i içerisinde) İstanbul tsz.

13 Özarslan, Selim, "es-Sevâdü'l-a'zam İle el-Akîdetü't Tahâviyye'nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Bir Tahlili", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, C. 12, Sy. 2, s. 440-441.

14 es-Semerkindî, *es-Sevâdü'l-a'zam*, Mektebetü Yâsîn, İstanbul, tsz., s. 16.

15 es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 18.

16 es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 23.

- Her emîrin (Devlet Başkanı'nın) arkasında bayram ve cenaze namazının kılınabileceği¹⁷
- Vitr namazının üç rekât ve bir selamdan oluştuğu¹⁸
- İmanın abdestinin bozulmasının cemaatin namazının bozulmasına sebep olabileceği¹⁹
- Durgun suda abdest almanın caiz olmadığı²⁰
- Mestleri çıkardıktan sonra ayakların yıkanmasının gerekliliği (mestler çıkarıldıktan sonra ayakları yıkamanın farz olduğu)²¹
- Yaradan kan ve irin akması ile abdestin bozulduğu ve abdestin yenilenmesinin gerektiği²²
- Ashaptan cennetle müjdelenen sahabileri kabul etmenin doğruluğu²³
- Hz. Peygamberden sonra Hz. Ebû Bekir'den daha üstün kimsenin olmadığı ve onun hilafetinin geçerliliği²⁴
- Hz. Ebû Bekir'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ömer olduğu²⁵
- Hz. Ömer'den sonra insanların en faziletlisinin Hz. Osman olduğu²⁶
- Sayılan ilk üç halifeden sonra insanların en üstününün Hz. Ali olduğu ve bunların halifeliklerinin geçerli olduğu²⁷
- Hz. Peygamberin ashabına buğz edilmeyip, hayırdan başka bir şeyle anılmayacağı²⁸

Bu eserin diğer akâid risalelerinden farklı olarak fikhî konulara daha çok yer verdiğini yukarıda belirttik. Fakat bir fikhî meseleden hareketle farklı içtihatlarla imkânı bulunan fikhî bir konuyu, kabul etmeyenlerin bidat ehli olarak vasıflandırılması²⁹ eleştirilebilir bir durum olarak görülmektedir. Müellif, eserinin giriş bölümünde “Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat mezhebinden olmayı, sıralayacağı hususlarla vasıflanmış olmasına” bağlarken, bu hususların kabul edilmemesini de “bidat ehlinin vasfı” olarak değerlendirmektedir.³⁰ Hâlbuki eserinde yer verdiği fikhî konular içerisinde

17 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 24.

18 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 76.

19 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 79 vd.

20 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 85.

21 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 85.

22 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 86.

23 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 39.

24 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 39.

25 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 40.

26 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 41.

27 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 41.

28 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 42.

29 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 7, 76, 85, 86.

30 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 7.

bazıları var ki bunlar hakkında Ehl-i Sünnetin fikhî mezhepleri de kendi aralarında görüş ayrılığına gitmişlerdir. Bu durumda müellifin belirttiği bir meseleden hareketle, bu şekilde kabul etmeyenlerin bidat ehli olarak vasıflandırılması doğru bir tutum olarak değerlendirilemez.

Bu durumu bir iki örnekle izah etmemiz konunun anlaşılması için önemlidir. Mesela, vitir namazının tek selamla üç rekât olduğunu belirttikten sonra bu şekilde değil de tek rekât olduğunu söyleyenlerin bidat ehli olduğunu söylemesi böyledir.³¹ Hâlbuki Ehl-i Sünnetin fikhî mezheplerinden olan Şafililer³², Hanbeliler³³ ve Malikilere³⁴ göre vitir namazı tek veya iki artı bir rekât şeklinde kılınmaktadır.

Yine "imamın abdestinin bozulmasının cemaatin namazının bozulmasına etkisi" durumu da böyledir. Çünkü Hanefilere göre, imamın abdestinin bozulması durumunda imama uyan kişinin durumu tıpkı İmam gibi olup namazını iade etmek zorundadır.³⁵ Ancak Şafi ve Hanbelilere göre bu durumda sadece imam namazını iade eder, cemaat iade etmez.³⁶ Malikilerin de bu durumda, cemaatin namazını iade etmediği doğrultusunda görüşleri bulunmaktadır.³⁷ Görüldüğü gibi bu konularda farklı içtihatlarda bulunulmuştur. Semerkandî'nin bu kadar farklı içtihadta ihtimali olan bir konuyu akaitte bir ölçü haline getirmesi talihsiz bir tutum olarak değerlendirilebilir. Bu durumun muhtemel sebeplerine çalışmamızın ileriki sayfalarında değinilecektir.

Yine, az ve durgun suda abdest alma meselesi de yukarıda belirttiğimiz vitir namazı ve imamın abdestinin bozulmasının cemaate etkisindeki meseleler gibi, Ehl-i Sünnetin fikhî mezhepleri arasında, hakkında farklı içtihatlar bulunduğu bir konu olmasına rağmen bu metinde yer almıştır.³⁸ Her bir mezhep farklı deliller ileri sürerek konu hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır.³⁹ Dolayısıyla bu mesele de diğerleri gibi hakkında farklı içtihatlar bulunmaya müsaittir. Müellifin böyle bir konuyu itikâdi meseleler içerisinde ele alması eleştiriye açık bir durumdur.

Belirttiğimiz bu hususlara verebileceğimiz diğer bir örnek ise, kan ve irinin abdesti bozduğuna dair meseledir.⁴⁰ Bu mesele de fıkıh kitaplarında tartışılmıştır. Hanefiler kan ve irinin abdesti bozduğunu belirtirken, Şafii ve Malikiler dışkı ve idrar dışında vücutta çıkan şeylerin abdesti bozmayacağını belirtmişlerdir.⁴¹ Bu mesele de diğer meselelerde olduğu gibi tartışılıp farklı sonuçlar elde etmeye müsaittir.

31 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 76.

32 eş-Şafi, Muhammed b. İdris, *el-Üm*, Tah. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Dârü'l-Vefâ, Beyrut 2001, II/661.

33 Hanbel, Abdullah b. Ahmed, *Mesâilü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, Tah. Zühre eş-Şaviş, Beyrut 1981, s. 94.

34 et-Tenuhî, Sehnûn İbn Saïd, *el-Müdevvene*, Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1994, I/314.

35 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 80.

36 eş-Şafi, *a.g.e.*, III/351.

37 et-Tenuhî, *a.g.e.*, I/223

38 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 85.

39 eş-Şafi, *a.g.e.*, I/17

40 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 86.

41 eş-Şafi, *a.g.e.*, I/32; et-Tenuhî, *a.g.e.*, I/126; Hanbel, *a.g.e.*, I/21

Semerkandî'nin farklı içtihatlarla müsait olan bu konuyu itikat ölçüsü olarak eserine alması,⁴² diğer meselelerde olduğu gibi isabetli bir davranış olarak görülmemektedir. Zira bu durum, mezhebin içtihat farklılığının itikadın bir esası olarak kabul edileceği anlayışını doğuracağından, doğru bir tutum olarak değerlendirilmemelidir. Ayrıca içtihadî meselelerden dolayı bir mezhebin görüşünü ön plana çıkarıp diğer görüşleri yok ve geçersiz saymak aşırı savunmacı bir yöntem olmaktadır.

Metin üzerinde Görelevî'nin yaptığı şerhte; ilgili fikhî meselelerinin metne neden yer verildiğine dair bilgi bulunmayıp, metinde belirtilen fikhî meseleler, birer fıkıh kitabı gibi ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.⁴³ Şimdi *es-Sevâdü'l-a'zamda* fikhî konulara yer verilmesinin muhtemel sebepleri üzerinde duralım.

1. Akâid ve Fıkıh Arasındaki İlişki

Hz. Peygamber döneminde teorik olarak hüküm istinbatında uyulması gereken kurallardan bahsetme imkânımız yoktur. Bu dönemde her şey vahiyle belirleniyordu. Sahabe ve Tabi'ûn dönemlerinde de teorik olarak bu kuralları ortaya koymaya ihtiyaç duyulmadı. İslami ilimler şeklinde ifade edebileceğimiz disiplinler bu dönemde potansiyel olarak olsalar da başlı başına müstakil bir ilim dalı olarak yoxtular. Bu iki nesilden sonra yaşanan bir takım iç ve dış olaylarla fetihler çoğaldı, farklı inançlarla karşılaşmalar oldu, refah seviyesi arttı, hilafet kavgaları meydana geldi. Nihayetinde Haricilik ve Şia gibi siyasi gruplar, Mürcie, Kaderiye ve Cebriye gibi itikadî fırkalar oluştu. Bu gruplardan bazıları tarafından nasların zahiri anlamları dikkate alınırken, bazıları tarafından da batınî yönleri öne çıkarıldı. Bunun bir sonucu olarak insanlar aynı metinden farklı sonuçlar çıkarmaya başladılar. İşte böyle bir ortamda “sadr-ı İslam'la” irtibatı devam ettirme amacıyla zihinlerdeki esasların kayda geçirilmesi ihtiyacı hâsıl oldu.⁴⁴

Ana kaynaklardan ve o zamana kadar uyulan yöntemlerden hareketle yazılı kurallar tespit edilmeye ve kitaplara yazılmaya başlandı. Böylece kişilerin ilgi alanlarına göre farklı yöntemler gelişti. Her bölgedeki ilim adamları bulunduğu bölgenin ihtiyaç ve imkânlarını göz önünde bulundurarak problemleri çözmeye başladılar. Bazıları nazar-istidlal, içtihat ve istinbatla meşgul olurken, diğerleri de konuları bir takım fasıllar halinde tertip etmeye koyuldular.

Bu dönemden sonra ameli hükümlerin tafsili delillerden çıkarılmasını sağlayan ilme “fıkıh ilmi”, delillerden itikadî hükümlerin bilinmesini sağlayan ilme de “Kelâm

42 Müellif, eserinde ele aldığı her bir hususun kabul edilmemesinin bidat olacağını belirtmesi; kanaatimizce her bir meseleyi itikadî bir ölçü olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Fikhî meselelerde kendisinin kabul etmediği şekli, bidat olarak değerlendirdiği bazı konular için bkz.: es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 7, 76, 85, 86

43 Bkz.: el-Görelevî, İbrahim Hilmi b. Hüseyin, *es-Sevâdü'l-a'zam Şerhi Selâmu'l-Ahkam*, çev. Ömer Atmaca, Yasin Yay., İstanbul, 2010, s. 69, 99, 104, 105, 194, 196, 197.

44 Çelebi, İlyas – Güdekli, Hayrettin Nebi, “Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, Ensar Yay., İstanbul 2014, s. 384.

ve Akâid" ilmi adını verdiler.⁴⁵ Tefsir ve Hadis gibi malzemeye dayalı ilim dalları fıkıh ve akâid'ten tamamen ayrı olarak değerlendirilmese de ilim adamları bunlardan istediklerinde derinleşebiliyorlardı. İlim dallarından her biri neticelere ulaşırken çevresel şartlardan etkilenmiş olabiliyordu. Akâid için de aynı durum geçerlidir. Öyle ki, bazı esasları belirlemeye çalışırken en çok etkisi altında kaldığı hususlardan hareket etmiş, her ne kadar fıkıhtan ayrılmış olsa da bir takım fikhî meseleleri halen içerisinde barındırmıştır.

Din yalnız itikâdî yönden oluşan bir müessese olmayıp aynı zamanda şeriat yani ameli yönü de bulunan bir kurumdur. Dini hayatın tam oluşu da bu iki yönü ifade eden, fıkıh ve akâidin mevcudiyetine bağlıdır. Din içerisinde daha sonraları oluşan mezheplerin varlık sahasında kendilerine yer bulmaları, ancak bu iki temel üzerinde mümkün olmuştur. Bu yüzdendir ki fıkıha ait bazı meseleleri akâid eserlerinde bulabilmekteyiz. Zaten bu ilişkiyi ilk dönem akâid ilmi ile ilgilenen âlimlerin her birinin aynı zamanda fıkıh alanında da söz sahibi olmalarından da anlamaktayız. Başlangıçta fıkıh terimi daha geniş anlamda olup hem fukahayı hem de mütekellimi içine alan bir kavram olarak kullanılmıştır. Zira Ebû Hanife'nin de fıkıha yüklediği anlam bu şekildedir.⁴⁶ Ebû Hanife'nin fikhî "kişinin lehine ve aleyhine olan hükümleri bilmesidir"⁴⁷ şeklinde tarif etmesi de bunu göstermektedir. Zira kişinin lehine ve aleyhine olan şeylere yalnız fikhî meseleler dahil olmayıp itikadi konular da dahildir. Hatta itikadi meseleler kişiyi evleviyetle ilgilendirir. Ayrıca hicri II ve III asırda inanç, ibadet ve ahlakın tamamını kapsayacak şekilde eserler yazılmış olması bu dönemde ilgili alanların müstakil olarak tedvin edilemediğini de göstermektedir.

İlk dönemlerde fırkaların itikâdî görüşlerinin yanı sıra fikhî görüşlerinin de önemsendiği görülmektedir. Zira incelendiğinde akâid eserlerinde fikhî meselelere yer veren âlimler, aynı zamanda Hanefi fıkıhının önde gelen isimleridirler. Hatta fikhî eserlerinin baş kısımlarında itikadi meselelere değinerek tevhid ilmi hakkında bilgi veren âlimler bulunmaktadır.⁴⁸ Akâid ile fıkıh arasındaki sağlam ilişkiyi özellikle Hanefi-Matürîdî geleneğinde daha fazla hissetmekteyiz. Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde yetişen fakihlerin bu bölgelerdeki itikâdî şekillenmedeki katkılarını görmekteyiz.⁴⁹ Abdülkahir el-Bağdâdî'nin Ebu Hanife'yi fakihler içerisinde akla çok yer veren birisi olarak tanıtmayı da bunu göstermektedir.⁵⁰ Semerkandî de bu özelliğe sahip bir âlimdir. Ancak onun her meseleyi değil de bazı meseleleri ele alması ayrıca araştırılmalıdır.

45 Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, İstanbul, tsz, s. 4.

46 Ebû Hanife, Nu'man b. Sâbit, *el-Fıkhü'l-Ekber ve Fıkhü'l-Ebsât* (İmam-ı Azam'ın beş eseri ile birlikte), s. 44, 49.

47 Beyazizade, Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münife li'l-İmam Ebi Hanife*, Tah. İlyas Çelebi, İFAV Yay., İstanbul 2000, s. 30.

48 el-Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddin el-Hanefî, *Keşfü'l-esrar şerh-i Usûlü'l-Bezdevî*, Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, tsz., I/7 vd.

49 Karadaş, Çağfer, "Semerkant Hanefi Kelâm Okulu Matürîdilik Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", *Usûl İslam Araştırmaları*, Sy. 6, Temmuz-Aralık 2006, s. 66

50 el-Bağdâdî, Abdülkahir, *Usûlü'd-Din*, Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, s. 42-43.

İslam'da din ve ilim konularındaki ilk ayrılıklar ameli yönde olmuştur.⁵¹ Peygamber döneminde sahabelerin yaşamış olduğu bazı durumlar bunu göstermektedir. Mesela Amr b. As komutasındaki bir seferde Ebu Ubeyde el-Cerrâh ile Amr b. As arasındaki teyemmüm ve imam olma durumu bunlardan birisidir. Hatta peygamberin bile verdiği bazı kararları zaman zaman değiştirdiği olmuştur.⁵²

Bu meselede yapılan şu tespit son derece önem arz etmektedir. Şöyle ki Kur'an-ı Kerim üzerinden bakıldığında sahabenin peygambere sorduğu on üç mesele olduğu ve bu meselelerin on birinin ameli konularla ilgili, birinin ruh ve diğerinin de kıyametle ilgili olduğu görülmektedir.⁵³ Bu durum ilk dönemlerde daha ziyade ameli konularla ilgilenildiğini göstermektedir. Dolayısıyla ameli konuların tartışılıyor olmasının geçmişi, itikâdi konuların tartışılmasından daha eskidir. Hattı zatında bu durum bir zarurettir. Biz bu farklılaşmanın, akâid kitaplarında neden yer aldığına baktığımızda her bir fikhî meselenin bir inanç boyutunun var olduğunu anlamaktayız. Mesela bir namaz ibadetinin eda edilişi ile ilgili şartlar ve hükümler fıkıh kitaplarında anlatılırken, bu ibadetin dinde sabit olup olmadığı yönüyle de akâid kitaplarında ele alınmaktadır. Nihayetinde her ameli konunun dinde sabit olup olmaması bakımından itikâdi yönünün olduğu aşikârdır. Bundan dolayı akâid kitaplarında yer almış olabilir.

Ayrıca bütün bunlar Hanefi-Matürîdî geleneğinde fıkıh ile akâidin ne kadar bütünleşmiş olduğunu göstermektedir. Özellikle Hanefi-Matürîdî geleneği bu özelliği ile diğer mezheplere göre kendini daha çok hissettirmektedir. Eş'arilik ile karşılaştırıldığında Matürîdîlerin fıkıh ve fıkıh usulü ile daha çok ilgilendiklerini söylemek mümkündür. Hanefi-Matürîdî geleneğinde usûl-i fıkıh eserlerinin içeriği ile kelâm kitaplarının içeriği noktasında hüsün-kubuh, teklif ve marifetullah gibi bazı konuların ortak olması ve belli dönemlerde fakih ile mütekellimi ayırmanın zor olması bu fikri desteklemektedir.⁵⁴

Matürîdî geleneğinden Pezdevî, Husûn ve kubûh meselesinin hem kelâmın hem de usûl'l-fıkıh'ın konusu olmasını; fiillerin iyi veya kötü olarak nitelendirilmesinin akli mi yoksa şer'i mi olmasıyla ilişkilendirmektedir.⁵⁵ Ayrıca Taftazânî, Husûn ve kubûh meselesinin akâid ve usûl'l-fıkıh eserlerinde beraberce yer almasını şu şekilde ilişkilendirmektedir: "Husûn ve kubh, ma'kûl ve menkûlün en önemli meselelerinden olması usûl ilmi ile ilgilidir. Husûn ve kubh, ma'kûl yönüyle kelâm, menkûl yönüyle de fıkıh kastedilir. Bu meselenin kelâmî yönü şu şekildedir: Yüce Allah'ın fiilleri husûn ile nitelenir mi? Kubh, O'nun iradesine ve meşietine dâhil olur mu?"

51 Yörükan, Yusuf Ziya, "İslam Akâid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Âzam Ebû Hanife", *AÜİFD*, II-III, Ankara 1952, s. 6.

52 Peygamber, Abdullah İbn Übey'in cenazesine giderken Hz. Ömer'in onu fikrinden vazgeçirmesi buna örnek olabilir.

53 Yörükan, a.g.m., s. 6; 2. Bakara, 221, 215, 220, 189, 219, 222; 8. Enfal, 1; 5. Mâide, 5.

54 Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013, s. 304-305.

55 Pezdevî, Fahu'l-İslam, *Usûl'l-fıkıh*, İstanbul, tsz, s. 50-54.

Kubh, O'nun yaratması ve meşietî ile var olur mu? Bu meselenin usûlü fikh yönü ise emirle sabit olan hükmün husûn olması ve nehyin konusu olan şeyin kabih olması açısından"dır." Meseleyi cebr ve kader meselesi ile irtibatlandırılan Taftazânî, "kabih fiillerde bile kişinin iradesi yoktur. Bütün fiiller Yüce Allah'ındır" diyen cebrî/ıfrad anlayışıyla, "kişi kabih fiillerinin yaratıcısıdır" diyen kaderci/tefrîd anlayış arasında bir bağlantı kurmaktadır.⁵⁶

Ayrıca ibadetler, birinci derecede imanla, ikinci derecede ise ahlâkla ilişkilidir.⁵⁷ Çünkü ibadetler bir yandan insan ile Allah arasındaki münasebeti düzenlerken, diğer yandan da insan ile âlem arasındaki münasebeti düzenlenmektedir.⁵⁸ Dolayısıyla ibadetlerin kurallarını koyan usûlü'l-fikh, insanın Yüce Allah'a ve âlemlere karşı nasıl davranması gerektiğinin kurallarını koyan usûlü'd-dîn ile sıkı bir bağa sahiptir.⁵⁹

Bazı araştırmacıların İmâm Mâtürîdî'yi kelâmın yanında fikh usûlü anlayışını en güzel temsil eden kişi olarak tanıtmaları önemlidir.⁶⁰ İmâm Mâtürîdî, Ebu Hanîfe'nin, dinin hem usûlünü hem de furû'unu kuşatan fikh anlayışını sistematik hale getirmiştir. Ebu Hanîfe, İmâm Şâfiî'ye nazaran fikhî, hadisten ziyade, Kur'ân'a ve akli istidlâle dayandırmıştır. İmâm Mâtürîdî'nin bu fikh anlayışı ihmal edilmeyip devam edilseydi bu gün fikhî ilgilendiren problemlerin çözümünde daha farklı sonuçlara ulaşılabilirdi.⁶¹

Burada akâid metinleri içerisine alınan konuların nakli yönden kesin olmalarının gerekliliği de önemlidir. Zira mest konusu hemen hemen tüm Mâtürîdî akâid risalelerinde geçen bir konudur. Ebu Hanife mestin bildirildiği hadisin mütevatire yakın olduğunu, hatta inkâr edenin küfründen korkulacağını belirtmesi de buna işaret olabilir.⁶² Semerkandî de bu konuyu anlatırken Ehl-i Sünnetin bunu kabul ettiğini, ancak Rafizîlerin kabul etmediğini belirtir.⁶³

Bir meselede belirtilen nakli delilin başkaları tarafından red edilmesi durumunda, kalamcının savunmacı refleksine binaen akâid metinlerinde ilgili konuya yer verilmiş olması da ayrı bir ihtimaldir. Diğer bir ifade ile kat'î veya zannî bir delille sabit olan şer'î bir hükmün bazı kesimler tarafından inkâr edilmesi akâidin konusu olmuş olmaktadır. Dolayısıyla kalamcının savunma refleksi inkâr edilen fikhî meselenin hükmünü ispat etmek olup bu eserlerde, fikhî meselelerin keyfiyetine çoğu zaman

56 Taftazânî, Sâduddin Mesud b. Ömer (793/1390), *Şerhu't-Telvih ale't-Tevdih li Metni't-Tenkîh fi Usûli'l-Fikh*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1416/1996, 1/325.

57 Güler, İlhamî, *Kur'ân Metnini Yormadan (Tefsir) Olayların Yorumuna (Tevîl)*, Kelâm Araştırmaları, Ankara 2009, s. 16, 17.

58 Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009, s. 27.

59 Harman, Vezir, *Seyfeddin Amidi'nin Kelâm Sisteminde Usulü'd-Din ve Usulü'l-Fikh İlişkisi*, Doktora Tezi, danışman: Ahmet Akbulut, Ankara Üniversitesi, 2012, s. 15, 16.

60 Topaloğlu, Bekir, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İFAV, İstanbul 2004, s. 47.

61 Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, s. 47.

62 Bkz.: Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, s. 73; et-Tahâvî, *Akîdetü't-Tahaviyye*, s. 111; en-Nesefî, Ömer, *Akâidü'n-Nesefî*, s. 252.

63 es-Semerkandî, a.g.e., s. 85.

girilmeden konuyla ilgili hüküm beyan edilmiştir. Mesela mestin hükmü beyan edilmiş, fakat mestin süresi ve şartları uzunca izah edilmemiştir. Çünkü fikhî meselelerin keyfiyeti fikhî eserlere bırakılmıştır.

Pezdevî'nin usûlü'l-fıkıh'ta delilin bilinmesi veya (kıyasta) illetin bilinmesi gibi durumlarda akli yöntemlere ihtiyacın olduğunu belirtmesi⁶⁴ usûlü'd-dîn/akâid/kelâm ve usûlü'l-fikh arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Âmidî'nin usûlü'd-dîn ve usûlü'l-fikh ilişkisine dair yaptığı şu açıklamalar da değindiğimiz konuya işaret etmektedir: "Hükümlerin dayandığı delillerin, şer'an hüccet olduğunu bilmek, Yüce Allah'ı, sıfatlarını ve elçilerinin doğruluğunu bilmeye bağlıdır. Bu da ancak kelâm ilmi ile gerçekleşir. Çünkü bazı ilkeler kelâm ilminden alınmıştır. Şöyle ki, fikhın delilleri anlamına gelen usûlü'l-fikh hakkında konuşmak, delili bilmeyi ve akıl yürütme yoluyla delilin kesin ve zannî kısımlarını bilmeyi gerekli kılar. Bütün bunlar kelâm ilmi ile uğraşan birinden öğrenilecek şeylerdendir."⁶⁵ Dolayısıyla bir meselede bilgiye ulaşmak için hangi delillerin kullanılacağı, kat'î mi, zannî mi olduğu noktalarında usûlü'l-fikh, usûlü'd-dîne ihtiyaç duymaktadır.⁶⁶

Nihayetinde, akâid metinlerinin iman ile küfrü birbirinden ayıran konuları ele alırken zaman zaman fikhî bağlamda sünnet ehli ile bidat ehlini birbirinden ayıran konuları ele almışlar; bazen de hüccetlerine göre çeşitli fikhî meseleleri de incelemişlerdir.

2. Müellifin Hanefi-Matürîdî Geleneğine Bağlılığı

Semerkandî'nin fikhî konulara yer vermiş olması onun Hanefi geleneğine bağlılığının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Onun bu bağlılığını kendisinden önceki akâid metinlerindeki fikhî konuların neredeyse eksiksiz bir şekilde eserine almasından anlamak mümkündür. Mesela fikhî meselelerden olan mest üzerine mesh ve iyi veya günahkâr birisinin arkasında namazın caiz olduğu şeklindeki fikhî konuları ilk olarak Ebu Hanife'nin *Fıkhu'l-Ekber*'inde daha sonra da Tahâvî'de görmekteyiz.⁶⁷ Bu da Semerkandî'nin Ebu Hanife'ye ve bu mezhepteki diğer âlimlere, dolayısıyla Hanefi geleneğine bağlılığına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Semerkandî, metninde sık sık kendisinin sahabe ve salih kimselerin peşinden gittiğini vurgular. Bu şekildeki davranışını da, sırat-ı müstakim (doğru yol) olarak ifade eder. Mesela "imamın abdestinin bozulması ile cemaatin de namazının bozulacağı" şeklindeki fikhî hüküm beyanından hemen sonra sahabeden, tabiinden, salihlerden, fakihlerden ve zâhidlerden isimler sayarak onların da böyle düşündüklerini ifade eder.⁶⁸ Bu da Semerkandî'nin kendinden önceki âlimlere bağlılığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

64 Pezdevî, *a.g.e.*, s. 249.

65 Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Tahkik: Seyyid el-Cemîlî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyye, Beyrût 1404/1984, 1/9, 10; Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *Munteha's-sûl fi ilmi'l-usûl*, Tahkik: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003, s. 8.

66 Harman, *a.g.e.*, s. 8.

67 Ebû Hanife, *el-Fikhü'l-Ekber*, s. 73; et-Tahâvî, *Akîdetu't-Tahaviyye*, s. 111.

68 es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 80.

Semerkindî'nin yaşadığı dönemdeki yönetim, fırkalar üstü bir tutum sergilememekte ve fikhî mezhepler içerisinde sadece Hanefiliği tercih etmekteydi. Bu durum Semerkindî'nin halkın çoğunluğunun tercihlerini dikkate almasına neden olmuştur. Ayrıca metnin asıl isminin "*Reddu alâ eshâbi'l-ehvâ el-müsemmâ kitabü's-sevâdi'l-a'zam alâ mezhebi'l-İmam-ı A'zam Ebû Hanife*"⁶⁹ olmasından da anlaşılıyor ki; bu metin Ebû Hanife'nin görüşleri doğrultusunda yazılmıştır.

Burada şunu da belirtelim ki Semerkindî'nin metninde fikhî konuların yer alması onun Matürîdî'den ziyade Ebû Hanife'den etkilendiğini göstermektedir. Çünkü Matürîdî'nin eserlerinde fikhî konulara yer verilmesi bir özellik olarak görülmemektedir. Buradan hareketle bazı araştırmacılar bu metni her ne kadar "en eski Matürîdî el kitabı" olarak tanıtmış olsalar da⁷⁰ nihayetinde "bir Hanefi belgesi" olduğunu belirtmişlerdir. Hatta bu dönemdeki "Hanefilerin henüz rasyonel teoloji/kelamı kabul etmekte hazırlık içerisinde olmadıkları" şeklinde yorumlar da yapılmıştır.⁷¹ Son tahlilde Semerkindî'nin metninde fikhî meselelerinin yer alması, onun Hanefi fikhî geleneğinin sıkı bir takip ve gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir.

3. Muhalif Fırkaların Görüşlerine Tepkisel Bir Söylem

Çalışmamız olan akâid metinlerinde fikhî meselelerin yer almasının muhtemel sebepleri bağlamında tespit edebildiğimiz en önemli husus, kendilerinin dışındaki ekollere tepkisel bir söylem neticesinde bu durumun gerçekleşme ihtimalidir. Tartışılan konular, gündemi meşgul eden veya çok tartışılan bir hale gelince, artık o görüşler savunanlar tarafından kendi ekolünün karakteristik bir özelliği haline gelebilmektedir. Zira Enes b. Malik'e Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat kimdir? diye sorulduğunda: "ilk iki halifeyi faziletli kabul eden, ondan sonraki iki damadı seven ve mest üzerine meshi caiz görenlerdir."⁷² şeklinde tanımlaması bunu göstermektedir.

Matürîdî akâid eserlerinde yer alan fikhî meselelerin genelde, muhalif fırkalar tarafından zıddının savunulduğunu görmekteyiz. Mesela çıplak ayağın mesh edilmesinin Şia tarafından savunuluyor olması, bu konunun Matürîdî akâid metinlerinde yer almasının etkeni olarak kabul edilebilir. Çünkü Semerkindî, diğer fikhî meselelerde ve özellikle de mest üzerine mesh konusunda bir takım fikirler belirttikten sonra bunu kabul etmeyenlerin Râfizîler⁷³ olduğunu belirtir ve onlara tel'in eder.⁷⁴ Yine diğer bir fikhî mesele olan, iyi ve günahkârın arkasında namaz konusunu ele alan Semerkindî,

69 Rudolph, *a.g.e.*, s. 185.

70 Rudolph, *a.g.e.*, s. 178.

71 Rudolph, *a.g.e.*, s. 180, 185.

72 Taftazânî, *Şerhu'l-akâid*, İstanbul, tsz., s. 255.

73 İlk dönemlerde; "Zeyd b. Ali'nin (ö.122/740) Emevilere karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebubekir ve Ömer'i meşru halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terkeden ilk imâmler." şeklinde anlaşılırken daha sonra ilk üç halifeyi reddettikleri için bütün şii gruplara atfen kullanılan bir kavramdır. (Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010, s. 257)

74 es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 24

günahkâr imamın arkasında namazın olmayacağını savunanların Hâriciler olduğunu belirtir.⁷⁵

Şîa ile Ehl-i Sünnet veya Hâriciler ile Ehl-i Sünnet arasındaki bu görüş farklılıkları, adeta iman esaslarından birisiymiş gibi kabul edilerek kendileri gibi düşünmeyenler Ehl-i bid'at olarak vasıflandırılmıştır. Ayrıca bu konunun çok tartışılmış olması da ekoller için adeta ayırt edici bir özellik ve Şîaya muhalif olmanın bir sembolü haline gelmesi muhtemeldir.

Akâid metinlerinde fikhî meselelerin yer alması mezhepçiliğin ulaştığı boyuta işaret eden bir durum olarak da değerlendirilebilir. Hatta Ehl-i Sünnet'in fikhî mezheplerinin kendi aralarındaki tartışmaları, onları birbirlerine karşı tutumlarında bazen aşırılıklara götürdüklerini söylemek mümkündür. Tarihte Hanefiler ile Şafiler arasında birtakım fitnelerin olduğuna dair bilgiler de buna işaret olarak değerlendirilebilir.⁷⁶

Her ne kadar bu konular, fikhî mezhepler arasındaki farklıların birer yansıması olarak metinde yer almış olsa da, temelde bidat kabul edilen fırkaların görüşlerine birer cevap olduğu aşıkârdır. Konumuz olan metnin itikâdi konular dışında farklı meselelere yer vermesinde Ehl-i Sünnete muhalif fikir olması son derece önem arz etmektedir. Mesela cennetle müjdelenen sahabileri kabul etmenin doğruluğu, Hz. Peygamberden sonra sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik makamına geldiği, fazilet sıralamasının da bu şekilde olduğu ve Hz. Peygamberin ahabına buğz edilmeyip, hayırdan başka bir şekilde anılmayacağı konularının tamamı bu fikirlerin zıddını savunan Şîaya karşıt olarak metinde yer aldığını söylemek yanlış olmamalıdır. Çünkü tüm bu fikirlerin zıddı bu ekol tarafından savunulmaktadır. Ehl-i Sünnet yukarıda belirttiğimiz sıralamayı benimserken Şîa, Hz. Ali ve onun soyundan gelen Ehl-i beyt imamlarını daha faziletli olarak değerlendirmiş ve gerçek halifelerin bunlar olduğunu iddia etmiştir.

Semerkindî'nin metninin tam şekli olan “*Reddu alâ eshâbi'l-ehvâ el-müsemma kitâbü's-sevâdi'l-a'zam alâ mezhebi'l-İmam-ı A'zam Ebû Hanife*”dan⁷⁷ Ebû Hanife'nin görüşleri doğrultusunda yazıldığını anlayabileceğimiz gibi, bu eserin karşıt fikirdekilere bir cevap mahiyetinde olduğunu da “*Reddu alâ eshâbi'l-ehvâ*” ifadesinden anlayabiliriz. Semerkindî, metninde ele aldığı görüşlere karşıt fikri benimseyen gruplar genelde şunlardan oluşmaktadır: Râfiziler, Kaderiler, Cebriler, Mu'tezilliler, Hâriciler, Cehmiler, Kerrâmiler, Mürciler, Zerdüştler ve Dehriler. Semerkindî'nin sıratı müstakimden ayrı değerlendirdiği bu grupların düşünceleri yüzeysel olarak belirtilirken kendilerinin kabul ettiği görüşler detaylı olarak incelemektedir.

75 es-Semerkindî, *a.g.e.*, s. 24

76 Kalaycı, *a.g.e.*, s. 150.

77 Rudolph, *a.g.e.*, s. 185.

Sıratı müstakimde olanları, Ehl-i Sünnete indirgeyen ve bununla sınırlandıran Semerkandî'nin bu tavrında savunmacı ve dışlayıcı bir yönelim görülmektedir. Semerkandî, Ehl-i Sünneti ön plana çıkarırken, diğer taraftan Ehl-i Sünnet dışında kalan sınıfları sıratı müstakimden ayrı bırakır ve böylelikle Ehl-i Sünnetin dediklerinin tamamının hak olduğu çıkarımında bulunur.

Son tahlilde Hanefi-Matürîdî geleneği, akâid eserlerine fikhî meseleleri almakla kendilerini hem bidat fırkalar olarak isimlendirdiği Şiâ/Rafizilere hem de kendilerinin dışındaki fikhî mezheplere karşı adeta koruma altına almış olduğunu söyleyebiliriz.

4. Dönemin Güncel Sorunlarına Cevap Bulma Gayesi

Dönemin güncel sorunlarına cevap bulma gayesi şeklinde belirttiğimiz bu gerekçe aslında kitabın yazılış gayesinde gizlidir. Şöyle ki; Samanoğullarının kurucularından İsmail b. Ahmed (279-892/295-905) hicri üçüncü asırda Semerkant, Buhara ve Maverâünnehir bölgesinde yayılan inanç problemleri üzerine dönemin âlimlerini bir araya getirmiş ve sünni inancın merkeze alındığı bir amentü derlemesini talep etmiştir. Bunun üzerine bir metnin yazılması kararlaştırılmıştır. Bu istek üzerine toplanan âlimler, bunun Hakîm es-Semerkandî tarafından yapılabileceğini söylemişlerdir. Neticede Hakîm es-Semerkandî bu vazifeyi üstlenerek metni yazmıştır. Metin yazıldığı tarihten itibaren de Samanoğullarının hâkim olduğu bölgelerde resmi bir ilmihal rolünü üstlenmiştir.⁷⁸

Bu metnin, böyle bir istek üzerine yazıldığı düşünüldüğünde, münferit olarak bir âlimin görüşlerinin derlenmesi şeklinde olmayıp geniş bir kitleye hitap eden "kamusal bir belge" niteliğine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla o dönemde Maverâünnehir bölgesindeki Hanefilerin üzerinde anlaştığı farklı alanlardaki konuları bu metinde bulmak mümkündür.

Bu durum bize, her ne kadar akâid içerikli olsa da bu metnin dönemin problemlerini ele alan bir çalışma olduğunu göstermektedir. Buna işaret eden diğer bir durum ise daha önemli bazı itikâdî konular metinde kısaca izah edilirken⁷⁹ diğer bazı fikhî/tâlî konular ise daha teferruatlı ele alınmış olmasıdır.⁸⁰ Dolayısıyla metin, kendi çağında ve bölgesinde hangi konuya daha çok ihtiyaç varsa onun üzerinde fazlaca durmuş olduğunu göstermektedir. Bu durumda konunun inançla ilgili bir mesele olup olmamasına değil, bölgede ihtiyaç duyulan bir konu olup olmamasına dikkat edilmiş olabilir.

78 Rudolph, *a.g.e.*, s. 173, 175; es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam Tercümesi*, (Çevirinin Giriş Bölümünde) s. 6.

79 Mesela haksız yere bir Müslümanın diğerine kılıç kullanmasının uygun olmadığına ele alındığı, kulun fillerinin anlatıldığı ve ahiretle ilgili birçok konu birer paragrafta ele alınmıştır. Bkz.: es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 23, 26, 36..

80 Mesela vitir namazıyla ilgili konu dört, imanın abdestinin bozulmasının cemaatin namazına etkisi konusu da yaklaşık yedi sayfada ele alınmıştır. Bkz.: es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 79-85, 76-79.

Bu iddiamızı metnin belli bir içerik ve sistematik içerisinde değil de konuların dağınık halde ele alınmasıyla da destekleyebiliriz. Adeta Semerkandî'nin bir akâid, fıkıh veya kelâm eseri yazmak niyetinde olmayıp kendi dönemlerinde insanların rahatlıkla anlayabilecekleri genel içerikli bir metin yazmayı amaçladığını söylemek mümkündür.

Semerkandî'nin *es-Sevâdü'l-a'zam* metninin yazılışında yukarıda belirttiğimiz şekilde bir isteğin olması, akâid metnlerinin inanç esasları açısından ana temanın yanında dönemin Müslümanının gündeminde olan-fikhî veya itikâdî olduğuna bakmadan- bir takım tartışmalı tali konulara da yer verdiğini göstermektedir.

Akâid ve kelâm kitaplarının içeriğinin, genelde müntesibi olduğu itikâdî ekolün esaslarını diğer din ve mezheplere karşı savunması şeklinde bir muhteva arz etmesi genel bir hassasiyettir. Bu tür metinlerde tüm konular veya düşüncelere yer vermek yerine bulunduğu çevrede var olan ve etkisi bulunan mezhepler ve görüşler dikkate alınır. *Sevâdü'l-a'zam* metninin de bu doğrultuda şekillendiği düşünülebilir. Bu durum akâid metnlerinin döneminin problemlerine ihtiyaç aradığını göstermektedir.

Sonuç

Akâid metinleri, kendi dönemlerindeki Müslümanların inandıkları esasları tespit etmek için yazılmıştır. Bu metinlerin içeriği, genelde müntesibi olduğu itikâdî ekolün esaslarını diğer din ve mezheplere karşı savunması şeklinde bir muhteva arz etmesi genel bir hassasiyet olarak kabul edilmiştir. Hedef kitle ilgili dönemdeki Müslümanlar kabul edildiğinden gündemdeki tartışmalı konular, toplumun aydınlatılması için veya karşıt görüştekilere cevap vermek kastıyla bu metinlerde yer almıştır.

Sevâdü'l-a'zam özelinde düşünüldüğünde ise bu metnin, bir istek üzerine yazılması onu münferit bir âlimin görüşleri çerçevesinde şekillenmeyip geniş bir kitleye hitap eden "kamusal bir belge" olarak nitelenmesinin daha uygun olduğunu göstermektedir. Böyle bir eserde de, o dönemde Maverâünnehir bölgesindeki Hanefilerin, üzerinde anlaştığı farklı alanlardaki konuları bulmak mümkündür. Bu durum bize her ne kadar akâid içerikli olsa da bu metnin dönemin problemlerini ele alan bir çalışma olduğunu göstermektedir. Son tahlilde akâid metnilerindeki fikhî meselelerin yer almasını dönemin gerektirdiği bir durum olarak değerlendirmek mümkündür.

Semerkandî'nin metninde fikhî meselelerin yer alması, onun Hanefi, fıkıh geleneğinin sıkı bir tâkip ve gayreti içerisinde olduğunu göstermektedir. Zira ilk olarak Ebu Hanife'nin *Fıkhu'l Ekber*'inde daha sonra da Tahâvî'de fikhî meselelerin ele alındığını görmekteyiz. Hanefi-Matürîdî geleneği, fikhî meseleleri akâid eserlerine dâhil etmekle kendilerini hem bidat fırkalar olarak isimlendirdiği ekollere karşı hem de kendilerinin dışındaki fikhî mezheplere karşı konumlandırmış olmaktadır. Fakat

doğru yolda olanları Ehl-i Sünnete indirgeyen ve bununla sınırlandıran Semerkandî'nin bu tavrında savunmacı ve dışlayıcı bir yönelim görülmektedir. Semerkandî, Ehl-i Sünneti ön plana çıkarırken, Ehl-i Sünnet dışında kalan sınıfları sıratı müstakimden ayrı bırakarak, kendilerinin dediklerinin tamamının hak; diğerlerinin ise bâtil olduğu çıkarımında bulunur.

Kaynakça

- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Maturîdî ve Mâturîdilik*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2008.
- Âmidî, Ali b. Ebi Ali Seyfuddin, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Tahkik: Seyyid el-Cemîlî, Dâru'l-Kitabi'l-Arabîyye, Beyrût 1404/1984.
- _____, *Munteha's-sûl fi ilmi'l-usûl*, Tahkik: Ahmed Ferid el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003.
- el-Bağdâdî, Abdülkahir, *Usulü'd-Din*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1423/2002.
- Beyazîzade, Ahmed Efendi, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmam Ebî Hanîfe*, Tah. İlyas Çelebi, İFAV Yay., İstanbul, 2000.
- el-Buhârî, Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Alâüddîn el-Hanefî, *Keşfü'l-esrah-şerh-i Usûli'l-Bezdevî*, Dârü'l-kitabi'l-İslâmî, tsz.
- Can, Mustafa, "Hakîm es-Semerkandî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 193-194.
- Çelebi, İlyas- Güdekli, Hayrettin Nebi, "Kelâm İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi", *İslâmî İlimlerde Metodoloji- IV Temel İslâm İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri*, Ensar Yay., İstanbul 2014, s. 369-419.
- Ebü'l-Kâsım el-Hakîm es-Semerkandî, *es-Sevâdü'l-a'zam Tercümesi*, çev. Talha Alp, Yasin Yay., İstanbul 2004.
- Ebü Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ekber*, Trc. Mustafa Öz, (İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde), İstanbul 2015.
- el-Görevî, İbrahim Hilmi b. Hüseyin, *es-Sevâdü'l-a'zam Şerhi Selâmü'l-Ahkam*, çev. Ömer Atmaca, Yasin Yay., İstanbul 2010
- Güler, İlhamî, *Kur'ân Metnini Yormadan (Tefsir) Olayların Yorumuna (Tevîl)*, Kelâm Araştırmaları, Ankara 2009.
- Hanbel, Abdullah b. Ahmed, *Mesâilü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, Tah. Züheyr eş-Şaviş, Beyrut 1981.
- Harman, Vezir, *Seyfeddin Amidi'nin Kelâm Sisteminde Usulu'd-Din ve Usulu'l-Fıkh İlişkisi*, Doktora Tezi, danışman: Ahmet Akbulut, Ankara Üniversitesi, 2012.

- Kalaycı, Mehmet, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.
- Karadaş, Çağfer, “Semerkant Hanefi Kelâm Okulu Matürîdilik Oluşum Zeminini ve Gelişim Süreci”, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sy. 6, Temmuz-Aralık 2006, s. 57-100.
- Kâtîp Çelebi, Hâcî Hâlîfe/Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu’z-Zunûn*, İstanbul 1943.
- en-Nesefî, Ebû’l-Muîn Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü’l-edille fi usûli’l-Dîn*, Tah. Hüseyin Atay, TDV Yay., Ankara 2004.
- en-Nesefî, Ömer, *Akâidü’n-Nesefî*, (Taftazânî’nin *Şerhu’l-akâid*’i içerisinde) İstanbul tsz.
- Pezdevî, Fahrü’l-İslâm, *Usûlü’l-fıkh*, İstanbul, tsz.
- es-Semerkandî, Hakîm, *es-Sevâdü’l-a’zam*, Mektebetü Yâsîn, İstanbul tsz.
- Sezgin, Fuad, *GAS, Tarihu’t-türâsi’l-arabi*, Arapçaya çev. Mahmut Fehmi Hicazî, S. Arabistan 1411/1991.
- eş-Şafî, Muhammed b. İdris, *el-Üm*, Tah. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib, Dârü’l-Vefâ, Beyrut 2001.
- Taftazânî, Sa’duddîn Mesud b. Ömer, *Şerhu’t-Telviḥ ale’t-Tevdiḥ li Metni’t-Tenkîḥ fi Usûli’l-Fıkh*, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrût 1416/1996.
- _____, *Şerhu’l-akâid*, İstanbul tsz.
- et-Tahâvî, Ebû Cafer, *Akîdetu’t-Tahaviyye*, (Bâbertî’nin *Şerhu’l-akîdeti’t-Tahâvî*’si içerisinde), Dârü’l-Beyrût, Beyrut 1430/2009.
- et-Tenuhî, Sehnûn İbn Saîd, *el-Müdevvene*, Dârü’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelâm İlmine Giriş*, Damla Yay., İstanbul 2014.
- _____, -Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yay., İstanbul 2010.
- _____, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İFAV, İstanbul 2004.
- Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2009.
- Özarslan, Selim, “es-Sevâdü’l-a’zam İle el-Akîdetu’t Tahâviyye’nin İçerik Açısından Karşılaştırmalı Bir Tahlili”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ 2002, S. 439-458.
- Ulrich Rudolph, *Semerkant’ta Ehl-i Sünnet Kelâmı Mâturîdî*, çev. Özcan Taşçı, Litera Yay., İstanbul 2016.
- Yörükân, Yusuf Ziya, “İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe”, *AÜİFD*, II-III, Ankara 1952, s. 3-19.

journal of
ilahiyyat^{ILTED}
researches
ilahiyyat tetkikleri dergisi

ISSN 2458-7508

9 772458 750806